

IKONY

ZE ZBIORÓW MUZEUM OKRĘGOWEGO
W BIAŁYMSTOKU

NA OKŁADCE:

Ikona „Wszystkie Święta”, deska, tempera, Rosja II poł. XIX w. Nr inw. MB/S/2238

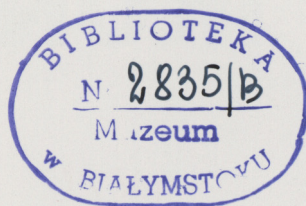
Krzyż ośmioramienny, mosiądz, emalia Rosja XIX w., Nr inw. MB/S/2502

IKONY

Białystok
kwiecień - wrzesień '96
Suwałki
październik - grudzień '96

MUZEUM OKRĘGOWE W BIAŁYMSTOKU
1996 r.

ISBN 83-87026-00-X

Sw. Jan Chrzciciel, mosiądz, Rosja XIX w. Nr inw. MB/S/2526

Termin ikona wywodzi się od greckiego słowa „eikon”, które oznacza obraz. Jej genezy należy szukać w późnoantycznych portretach trumiennych, które stopniowo przekształcały się w malarstwo o charakterze kultowym. W Bizancjum tym mianem określano malowidła przenośne lub ściennie, wykonane różnymi technikami i w różnym materiale, przedstawiające świętych. Czasy nowożytny wykształciły termin ikona tylko i wyłącznie do obrazów przenośnych, nie związanych na stałe z architekturą. Jej ikonografia i rozwój formalny związane są z Bizancjum. Stamtąd pochodzą najwcześniejsze, datowane na VI wiek ikony-portrety, posiadające charakter religijny.

Toczył w VIII wieku spór ikonoklastów z ikonodulami, spowodowany narastającą pobożnością wiernych, darzących cziłą święte obrazy, doprowadził do zniszczenia wielu ikon. Począwszy od IX wieku, u schyłku walk o obrazy, ikona rozwija się w różnorodnej, bogatej postaci. Jej miejscem, obok świątyń, stają się także domy prywatne, gdzie zgodnie ze zwyczajem antycznym palono przed nimi lampki i noszono w procesjach.

Istotnymi cechami malarstwa ikonowego była zgodność z prototypem, z prawdą historyczną jak również oddanie i ukazanie uduchowienia postaci ludzkiej. Aby wyrazić te wszystkie cechy, malarstwo to musiało wynaleźć odpowiedni język artystyczny, czyli kolor, formę i symbolikę. Każda scena z życia świętego, jak również każda jego cecha musiały być dokładnie oddane. Wierny musiał rozpoznać wizerunek oglądanej postaci. W tym celu artyści posługiwali się starymi ikonami jako wzorami, a później używano podręczników z opisami lub ilustracjami świętych (zw. podlinnikami).

Na Ruś ikony dotarły w X wieku, wraz z przyjętym z Bizancjum chrześcijaństwem w 988 roku. W początkowym okresie, w stylistyce ikon dominowały wpływy bizantyjskie i dopiero w czasie najazdów tatarskich, na skutek pewnej izolacji poszczególnych księstw, zaczęły się tworzyć odrębne, lokalne szkoły i warsztaty.

W XIII wieku przodującą rolę w malarstwie ikonowym odgrywał ośrodek nowogrodzki, który wykształcił własną szkołę pisania ikon, z charakterystycznym nurtem ludowym, uwidocznionym w typach przedstawień. Wpływy Nowogrodu rozprzestrzeniały się na ogromne obszary rosyjskiej Północy. Na przylegających do niego terenach, przez wiele stuleci funkcjonowały warsztaty bazujące na sztuce Wielkiego Nowogrodu. Ikony z tych terenów, określane mianem „siewiernyje pisma” cechuje wielka prostota. Święci również przypominają postaci z ludu, ale sposób malowania jest uproszczony. Brak w nim, tak charakterystycznej dla ikony nowogrodzkiej dbałości o staranne wykończenie malowidła. Najpełniejszy rozkwit ikony ruskiej nastąpił w XIV i XV stuleciu. Po ostatecznym zwycięstwie nad Tatarami (bitwa na Kulikowym Polu w 1380 r.), stworzone zostały podwaliny do zjednoczenia księstw w państwo moskiewskie. Rozpoczyna się rozwój architektury, literatury i sztuk pięknych. Ostatecznie formują się szkoły malarstwa ikonowego, gdzie obok szkoły nowogrodzkiej i pskowskiej, dominować zaczyna szkoła moskiewska. Z tego okresu pochodzi działalność największych malarzy ikon - Teofana Greka, rodem z Bizancjum, twórcy ikon i fresków o dramatycznym i ekspresyjnym charakterze, Andrieja Rublowa i Dionizego. Najbardziej z nich znany i podziwiany, Andriej Rublow, twórca słynnej „Trójcy Świętej”, ukształtował całą szkołę moskiewską, która do końca XV wieku przodowała w malarstwie ikonowym. Jego twórczym kontynuatorem był Dionizy, działający na przełomie XV/XVI wieku.

W końcu XVI i I poł. XVII wieku w malarstwie ikonowym pojawia się termin „szkoła stroganowska”, związana z mecenatem rodu Stroganowych. Ikony z tej szkoły malowano na sposób miniatur, z ogromną precyzją w opracowaniu szczegółów i wykorzystaniu złota.

Ikona „Sceny z życia Joachima i Anny”,
deska, tempera Rosja k. XVIII w. MB/S/2179

Ikona „Zwiastowanie”,
deska, tempera, Rosja XIX w. Nr inw. MB/S/2200

Ikona „Matka Boska Tychwińska”,
deska, tempera, ryzta srebrna, Rosja 1771 r. Nr inw. MB/S/2182

Ikona „Mandylion”,
deska, tempera, Rosja pocz. XIX w. Nr inw. MB/S/528

Kolekcja ikon Białostockiego Muzeum liczyła w początkach lat 90-tych około 200 obiektów, pochodzących z XVIII i XIX wieku. Ze względu na swą specyfikę i ścisłe powiązanie z tradycją Kościoła prawosławnego, stanowią one jeden z najciekawszych przejawów kultury naszego regionu, zamieszkałego przez liczną grupę wyznawców prawosławia. Do dzisiaj zachowane w wielu domach pełnią swoje funkcje religijne. Ich wyjątkowa uroda powoduje, iż stają się przedmiotem poszukiwanym, chętnie kolekcjonowanym, stają się obiektem handlu a nawet przestępstwa. Ostatnie lata, dzięki przekazom z Urzędu Celnego w Białymstoku, znacznie wzbogaciły muzealną kolekcję. Współpraca Muzeum z Urzędem Celnym datuje się od 1993 roku. Wówczas to po raz pierwszy przekazano nieodpłatnie do zbiorów muzealnych 24 ikony, pochodzące z przemytu, w 1994 - 36 ikon i 1 krzyż, a w 1995 roku 292 ikony i 7 przedmiotów rzemiosła artystycznego - krzyże, plakiety i okłady. Przekazane obiekty pochodzą z XIX i przelomu wieków, chociaż zdarzają się również powstałe w wieku XVIII. Wskutek niewłaściwego ich przechowywania i transportu, wiele ikon jest w złym stanie i wymaga konserwacji. Wykonane są farbami temperowymi i olejnymi. Ikony XIX-wieczne powszechnie uważa się za mało wartościowe, nie wnoszące nic nowego pod względem ikonograficznym czy też artystycznym. Jest to twierdzenie niesłuszne. Różnorodność tematyki i warsztatu, pozwala prześledzić dzieje rosyjskiej ikony i wpływy różnych szkół; od powielających wzorce bizantyjskie, po proste, prymitywne ikony z prowincjonalnych warsztatów ludowych twórców.

Na Rusi szczególnie kultem darzono ikonę poświęconą Matce Bożej. Ta grupa ikon jest też najliczniej prezentowana na wystawie. Wśród nich dominuje wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem tzw. Hodegitria (ros. Putiewodnica), ukazujący Marię frontalnie, w półpostaci, pełną dostojeństwa z Jezusem na lewej ręce, z prawą wyciągniętą w jego kierunku. Najbardziej znana ikona należąca do typu Hodegitrii, to Matka Boska Smoleńska. Przypisywano jej pomoc w obronie Smoleńska przed Mongołami i Tatarami. Odmianą tej ikony jest wizerunek Matki Boskiej Supraskiej, czczonej na Białostocczyźnie. W typie Hodegitrii jest również ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem tzw. Trojeruczycza, Matka Boska Iwirska i Tychwińska. Nazwy wizerunków związane są z miejscami ich szczególnego kultu. Przedstawienie Marii z tulącym się do jej policzka Jezusem nosi nazwę Eleusy (ros. Umilenie). Ikona Matka Boska Włodzimirska, prezentująca ten typ, uchodzi za jeden z najpiękniejszych wizerunków Matki Boskiej, ukazujący intymną pieszczołę Matki i syna. Do typu Umilenie należą też Matka Boska Fiodorowska. Na wystawie licznie prezentowane są wyobrażenia Matki Boskiej Kazańskiej. Kult tej ikony ustanowiono po podboju chanatu Kazańskiego przez Iwana Groźnego. W latach późniejszych ikona ta była opiekunką rodu Romanowych. Inne wyobrażenia Matki Boskiej to Matka Boska Orantka (ros. Znamienije), ukazana z rękoma wzniesionymi ku górze, z Chrystusem w medalionie, Welon Matki Boskiej (ros. Pokrow), począwszy od XIV wieku szczególnie rozpowszechniona w Nowogrodzie. Tu Maria ukazana jest na tle świątyni lub ołtarza z welonem w uniesionych rękach, w otoczeniu świętych i aniołów. Ikonografia tej ikony związana jest z epizodem cudownego pojawienia się Matki Bożej Andriejowi Jurodiwemu w kościele Blachernenkim w Konstantynopolu. Inny popularny motyw ikonograficzny, szczególnie w XIX wieku to ikona z wyobrażeniem Matki Boskiej Pocieszycielki Strapionych (ros. Bogomatier Wsiech Skorbiaszczych Radosti), ukazana w całej postaci, w otoczeniu wiernych, pielgrzymów i aniołów. Na wstęgach widnieją napisy Nagim odienije Bolnym isdelenije. Inne przedstawienia Matki Boskiej to Krzak Gorejący (ros. Bogomatier Neopalimaja Kupina) ukazana z Jezusem w centrum ośmioramiennej gwiazdy, wkomponowanej w ośmiopłatkowy kwiat, w otoczeniu aniołów i sen z Mojżeszem i Prorokami oraz Matka Boska Źródłana (ros.

Krzyż. mosiądz. Rosja XIX w. Nr inw. MB/S/2243

Żiwonostnyj Istocznik). Ikonografia tej ikony wywodzi się z Bizancjum i związana jest z kultem cudownych źródełek, do których pielgrzymowali wierni.

Drugą grupą, licznie eksponowaną na wystawie są ikony poświęcone Jezusowi. Dominuje tu Chrystus przedstawiony jako Pantokrator-Wszechwładca, w popiersiu z księgą lub jabłkiem królewskim w lewej ręce, prawą błogosławi. Inny typ przedstawień to Chrystus Wielki Kapłan, tronujący, ukazany w całej postaci, w grupie Deisis - z Matką Boską i Janem Chrzczicielem, w scenie Ukrzyżowania oraz Mandylion, wschodni odpowiednik Chusty Św. Weroniki, związany z legendą o cudownym pojawieniu się oblicza Chrystusa na chuście. Obraz ten uchodzi za powstały w sposób nadnaturalny i w języku rosyjskim nosi nazwę Spas nierukotornyj. Popularnymi ikonami były również ikony poświęcone głównym świętom kalendarza prawosławnego. Na wystawie jest ich kilkanaście, o różnym poziomie artystycznym i stopniu zachowania. Są to 12-polowe ikony przedstawiające kolejno: Narodziny Marii, Ofiarowanie w świątyni, Zwiastowanie, Boże Narodzenie, Spotkanie Pańskie, Chrzest, Przemienienie Pańskie, Wjazd do Jeruzolimy, Wniebowstąpienie, Trójca Święta, Zaśnięcie Matki Boskiej, Podniesienie Krzyża. W centrum zawsze temat Zmartwychwstania i Zstąpienia do otchłani.

Kolejna grupa ikon poświęconą jest świętym. Honorowe miejsce zajmuje tu św. Mikołaj Cudotwórca, szczególnie czczony na Rusi. Był on patronem cieśli, podróżnych i strzegł od pożarów. Ukazywany frontalnie, najczęściej w półpostaci jako starzec, z siwymi włosami i brodą, z otwartą bądź zamkniętą księgą w lewej dłoni, prawę błogosławi. Obok Mikołaja popularnym świętym był również św. Jerzy, przedstawiany w zbroi jako żołnierz-obrońca, na białym koniu, opiekun rolnictwa. Często pojawia się na ikonach św. Prorok Eliasz, zasyłający deszcze, czy też św. Paraskewa Piatnica, patronka handlu i uzdrowicielka kobiet.

W XIX wieku bardzo popularne stały się ikony z wyobrażeniami patronów, męczenników, rosyjskich lokalnych świętych i postaci historycznych. Często są to ikony wielopostaciowe - Helena i Konstantyn, Pantelejmon, Borys i Gleb, Serafin Sarowski, Prorocy, Apostołowie, czy też związany z Białostoczczyzną Gabriel Zabłudowski, przedstawiony na ikonie ze św. Atanazym Brzeskim. Św. Gabriel urodził się w 1684 roku we wsi k/Zabludowa, został zamordowany w 1690 roku. Kanonizowany w XVIII wieku, jego szczątki kilka lat temu wróciły do cerkwi w Białymstoku. Niektóre ikony są objane na odwrocie aksamiem, inne mają dedykacje z okazji rodzinnych wydarzeń - ślubów, urodzin. Umieszczano je w drewnianych, przeszklonych kasetach, często z bogatą, złożoną sztukaterią.

Zaprezentowane na wystawie ikony ze zbiorów Muzeum Okręgowego są importami z Rosji, przede wszystkim z Moskwy i Petersburga, o czym min. świadczą punce na srebrnych okładach. Wystawę uzupełniają przykłady XIX-wiecznego rzemiosła artystycznego w postaci mosiężnych, odlewanych krzyży ośmioramiennych, dekorowanych emalią, ze sceną Ukrzyżowania w centrum, plakiety z wizerunkami świętych oraz małe składane ikonki, zw. podróżnymi, składające się z kilku skrzydeł przedstawiających sceny z życia Marii i Jezusa.

Mamy nadzieję, że prezentowana w Białostockim Muzeum Okręgowym wystawa ikon przyciągnie uwagę miłośników tej sztuki, przybliży im wiedzę o jej ikonografii i warsztacie, a także dostarczy wrażeń estetycznych.

Ewa Karpowicz

Ikona „Św. Mikołaj Cudotwórca”,
deska, oleodruk, okład mosiężny, Rosja pocz. XX w. Nr. inw. MB/S/2208

Komisarz wystawy
EWA KARPOWICZ

Projekt katalogu i aranżacja wystawy
IWONNA BOROWIK

Zdjęcia
PIOTR MĘCIK

Wydawca:
MUZEUM OKRĘGOWE W BIAŁYMSTOKU

Druk: Orthdruk Białystok

SPONSORZY:

2855/B

orthdruk

---

ul. Składowa 9, 15-399 BIAŁYSTOK
tel. 422-517 fax 428-719

Powszechny Bank Kredytowy SA
w Warszawie
Oddział w Białymstoku

2.835/B

